

Németország szerepe az első bécsi döntés előkészítésében

Öt nappal az első bécsi döntés megszületése után a Magyar Történelmi Társulat ünnepi nagygyűlést szervezett Budapesten. Fő szónokaként a korszak nagy tekintélyű történésze, Hóman Bálint, korábbi kultuszminiszter egyebek közt arra kereste a választ, miért nem „az abszolút történeti igazság”, hanem a nemzetiségi elv alapján, a „népi gondolat szellemében” határozta meg a döntőbírói szerepet vállaló német és olasz külügyminiszter az új magyar–cseh–szlovák határt. Minden kortárs tisztában volt azzal, hogy Németországnak döntő szerepe volt a határkorrekció nagyhatalmi előkészítésében. Azt azonban csak a magyar kormányzati elithez tartozó kevesek tudhatták, miért és hogyan módosította a német diplomácia a Csehszlovákia felszámolását 1938. október 1-jei határidővel célul kitűző Zöld-tervet, s abban milyen szerepeket, feladatokat szánt és milyen területek megszerzését ígérte Magyarországnak.

Hóman is azt hangsúlyozta, hogy a magyar külpolitika első revíziós sikere Hitlernek volt köszönhető, s ezért a Társulat ünnepi ülése köszönő táviratot intézett a Führerhez. Az eseményről beszámoló budapesti német követi jelentés kiemelte, hogy Hóman a német népi gondolatot ugyan fontos vezérelvnek tartotta, s a német nép kulturális és politikai egységének megvalósításában Hitler magyar vonatkozású érdemeit maga is elvitathatatlanak tartotta, mert „német hűséggel állt Magyarország oldalára és a birodalmi külügyminiszterrel együtt elősegítette, hogy egymillió felső-magyarországi testvér vissza tudott térni az anyaországhoz”.¹

A korabeli magyar politikai sajtó és közvélemény nagyobbik része hasonlóképpen reagált a Belvedere palotában történetekre. Különbségek csak abban mutatkoztak, hogy még a vezető magyar politikusok közt is sokan voltak, akik Olaszország, illetve Mussolini és Ciano külügyminiszter álláspontját a németekénél sokkal következetesebben magyarbarátnak tartották. Közéjük

¹ Hóman Bálint ezzel együtt Otto Erdmannsdorf budapesti német követ 1938. november 9-i jelentése szerint történészként beszéde végén mégis annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „a népiség elvét össze kell olvasztani a történelmi elvvel, azaz Magyarország javára a Kárpát-határt kell követelni”. Erdmannsdorf jelentését magyar fordításban közli Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1932–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1968. 321–324.

tartozott Bethlen István, Teleki Pál, vagy éppen Esterházy János, aki a döntés előtti napon azért indult Rómába, hogy a bécsi döntés előtt Ciano által igényelt magyar háttér-információkhoz a maga részéről is hozzájáruljon.

Az 1938. szeptember 29-30-i müncheni szerződéssel Magyarország revíziós politikájának kétségkívül új irányt szabott. A Csehszlovákia egy lépésben, háborús úton történő felszámolása, vagyis a „nagy megoldás” – azaz ahogy azt Sztójay Döme berlini követ lapidárisan megfogalmazta: „Németország bekebelezi a cseh és a morva területeket, mi pedig a Felvidéket” – helyett Hitler a szudétanémet területek elfoglalását, a szlovák és rutén kérdés Csehszlovákián belüli autonómiák formájában való kezelését – azaz az etnikai alapozású változások diplomáciai úton való kikényszerítését – átmenetileg jobb megoldásnak tartotta. Sztójay Döme berlini magyar követ a müncheni és a bécsi döntések közti kritikus, október közepi napokban fokozott figyelmet tanácsolt a Kánya Kálmán vezette magyar diplomácia részére. Megjegyezte, hogy a német–cseh–szlovák–rutén viszonyban olyan változások történtek, amelyek nehezíthetik a magyar érdekek eredményes képviselését: „Akárhogy is mérlegeljük a helyzetet, a mi szempontunkból a „nagy megoldás” talán még egy háború árán is előnyösebb lett volna, mint a „kis megoldás” az összes bonyolult és tisztázatlan kérdéseivel.”²

Alábbiakban azt vizsgáljuk, milyen volt a tényleges szerepe a hitleri Németországnak az első bécsi döntés előkészítésében és meghozatalában. Mennyiben határozta meg a magyar revíziós célokat, eszközöket Berlin közép-európai berendezkedésének a világháborús előkészületekkel szorosan összefüggő lépéssorozata? Miért és hogyan kapott a szudétanémet kérdés fokozása Hitler terveiben, illetve a brit-francia appaesement politikai lépésekben a csehszlovák válság idején kiemelten fontos szerepet, s ez miként befolyásolta a magyar revíziós politika alakulását? S végül miként próbálta a német diplomácia a maga javára fordítani a Duna-medence első területrevíziós konfliktusát, egyszersmind a versengő magyarokat, cseheket, szlovákokat, ruténokat, lengyeleket egymással kijátszva és szembefordítva?

A határrevíziók előfeltételei

Ismeretes, hogy Magyarország két világháború közötti külpolitikai doktrínájának alapját a trianoni békeszerződésben rögzített magyar államhatárok revíziója, s ezzel együtt az 1918 és 1938 közt kialakult közép-európai politikai status quo megváltoztatása jelentette. A revíziós célok és a külpolitikai eszközök meghatározása a korszak gyorsan változó körülményeihez alkal-

² DIMK II. 806. Az első bécsi döntés szlovák vonatkozású forrásait ld. Deák, László: Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty I-III. Matica slovenská, Martin 2002-2006.

mazkodva folyamatosan módosultak, de néhány alapelv, illetve a döntés-előkészítést befolyásoló fő szempont jól körülhatárolható.³

A revíziós törekvések sikeres megvalósításának feltételei közt az alábbi szempontok különíthetők el jól egymástól a magyar külpolitikai vonalvezetésben. A nemzetközi, elsősorban a nagyhatalmi támogatottság nélkülözhetetlenségének felismerése egyidős a trianoni békeszerződéssel, hiszen az 1920. tavaszi titkos francia–magyar tárgyalások azonnal egyértelművé tették a közép-európai politikai viszonyok nagyhatalmi meghatározottságát. A korai húszas évek kezdeti katonai terveit nem számítva, a budapesti kormányok folyamatosan tisztában voltak azzal, hogy a trianoni határok megváltoztatása az azokat garantáló nagyhatalmak beleegyezése vagy legalábbis tudomásulvétele nélkül aligha bizonyulhat sikeresnek, tartósnak és védhetőnek. Bethlen István, a két világháború közötti magyar konszolidációs politika emblematikus alakja az 1920-as évek közepén felerősödött olasz–magyar közeledésben jelölte meg a revíziós igények nagyhatalmi támogatásának első biztató jelét, de a magyar revíziós célokat igyekezett a többi nagyhatalommal is első kézből megismertetni és elfogadtatni.

Kánya Kálmán, aki harmincas évek második felében a Gömbös-, Darányi- és Imrédy-kormányok külügyminisztere, kezdettől fogva nagy súlyt helyezett arra, hogy Franciaország, de különösen Anglia – a közép-európai

³ A magyar revíziós külpolitika jellegéről ld. Pritz Pál (szerk.): Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. A VI. Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) szimpóziumának anyaga. Magyar Történelmi Társulat. Budapest 2006. <http://mek.oszk.hu/05200/05284/05284.htm> (Letöltve 2010.07.18.) A Csehszlovákiával szembeni revíziós politikáról legújabbán ld. Eiler, Ferenc – Hájkova, Dagmar (et al.): Czech and Hungarian Minority Policy in Central Europe, 1918–1938. Prague-Budapest: Masarykův ústav AV ČR - MTA ENKI, 2009; Az első bécsi döntésről ld. Sallai Gergely: Az első bécsi döntés, Osiris, Budapest 2002; Uő.: A határ megindul... A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatárváltozások tükrében – Kalligram, Pozsony 2009. A csehszlovák válság idején a német–magyar kapcsolatok kulcsfontosságú megbeszéléséről ld. Pritz Pál: A kielii találkozó. (Forráskritikai tanulmány), *Századok*, 1974. 3. sz. 646–679.; Uő.: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában, 1920–1935. In *Magyar Tudomány*, 1979, 4. sz. 272–279.; Uő.: Magyarország külpolitikája a formálódó Berlin-Róma tengely árnyékában. *Századok*, 1981. 5. sz. 924–957.; Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914–1946. *Századok*, 1996, 2. sz. 34–132. Fülöp Mihály–Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula Kiadó, Budapest 1998; Sakmyster, Thomas L.: Hungary and the Munich Crisis. The Revisionist Dilemma. *Slavic Review*, (32) 1973, 4. sz. 725–740; Lukács Zs. Tibor: A revízió reménye. Az 1933-as négyhatalmi paktum és Magyarország. *Rubicon*, 1997. 1. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_revizio_remenye_az_1933_as_negyhatalmi_paktum_es_magyarorszag/ (Letöltve: 2010-07-27)

szövetségeikkel szembeni kötelezettségeik és szerződéseik ellenére – jóindulatú semlegességet tanúsítsanak a magyar revíziós célokkal szemben. Az egész csehszlovák válság idején naponta igyekezett kapcsolatot tartani a brit diplomácia vezetőivel, részben Barcza György londoni magyar követ révén, illetve Thomas Moore, korábban Budapesten is szolgálatot teljesített brit diplomata közvetítésével. A magyar diplomácia Dísz téri palotájában Kánya Kálmán külügyminisztersége idején ugyanis kiemelten fontos feladatnak tartották, hogy Londont és Berlint, Párizst és Rómát, s esetenként Moszkvát is egy időben, párhuzamosan tájékoztassák revíziós céljairól, megfontolásairól. Mindeközben igyekeztek a kisantanttal is új modus vivendit kialakítani, ami éppen 1938 augusztusában, a bledi megállapodás megkötésével sikeresen meg is történt. Kányát – a német túlsúlyt és zsarolási pozíciót elkerülni kívánó magatartása miatt – maga Hitler többször is nyíltan és élesen támadta, ami 1938. november végén lemondásához vezetett.⁴

A nagyhatalmi támogatottság biztosításához kapcsolódott a magyar külpolitikai célok békés, diplomáciai eszközökkel való megvalósításának hangsúlyozása. Ez a kényszerhelyzet szülte felismerés összefüggött az első világháború katonailag menthetetlen végjátékának, illetve a kisantant által megvalósított katonai bekerítettségnek a tanulságaival és adottságaival.⁵

További mérlegelési szempontként az 1920-as évek végétől az integrális és etnikai revíziós elképzelések közötti ellentmondás feloldásának szándékát nevezhetjük meg. A revíziós célok fokozatos, időben elnyújtott megvalósításának elképzelése a Rothermer-akció nyomán jelent meg. Ennek lényege az lett volna, hogy a nemzetiségi, történeti, gazdasági és más elvek alapján optimálisnak tekintett integrális revíziós tervből mindig csak annyit kellett volna megvalósítani, amennyit lehetett. A külügyminisztérium egyik 1927. évi követi utasításából kitűnik, hogy az etnikai és az integrális revízió viszonyának értelmezésében a magyar diplomácia továbbra is a minél átfogóbb visszarendezést óhajtotta, s ezért óvakodott magát elkötelezni a tisztán nemzetiségi határmódosítások mellett. A teljes revízió elérése tehát elvi szinten mindvégig megmaradt ideális és maximális célkitűzésnek, még ha annak megvalósíthatatlanságával a budapesti kormányok is tisztában voltak.⁶

⁴ Kánya politikájának jellemzésére ld. Pritz Pál: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. In: Uő: *Magyar külpolitikai gondolkodás*, i. m.; Sallai Gergely: „A határ megindul...”, *id. m.* 198–201.

⁵ Dombrády Loránt: A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két világháború között. In: Pritz Pál: *Magyar külpolitikai gondolkodás*, i. m.

⁶ MOL K-63, 3259/1927, 1930-21/25-216. A körlevelet idézi Ránki György (szerk.): *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 559. A magyar külügyminisztérium további 1933–1934. évi útmutatásait idézi Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Romsics Ignác – ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953*. Budapest, Osiris, 1998, 70–97. A revíziós argumentá-

S természetesen kezdettől fogva fontos szerepet játszottak magyar külpolitikai doktrínában a kisebbségi magyarok érdekei is: ezeket a magyar kormányok kezdettől fogva párhuzamosan – az aktív nemzetközi kisebbségvédelem eszközeivel és a revízióra való felkészülés keretei közt – próbálták érvényesíteni.⁷

Amennyiben a magyar revíziós törekvéseket olyan külpolitikai programként határozzuk meg, amely végső következményeiben az 1918 előtti történeti magyar államterület visszaállításának igényét fejezte ki, akkor könnyen belátható, hogy a korabeli Európában hasonló nagyságrendű revíziós igényei egyetlen nagyhatalomnak voltak, mégpedig Németországnak. Jóllehet a weimari Német Köztársaság kezdettől fogva érdekelt volt a versailles-i békerendszer fokozatos lebontásában, a kelet-közép-európai régió területi átrendezésének kérdései a Stresemann-korszakban mindvégig háttérben maradtak. Ezzel együtt Budapest számára kezdettől fogva Németország jelentette a revízió szempontjából mértékadó nagyhatalmat.⁸

ció és propaganda sokszínűségéről ld. Kovács-Bertrand, Anikó: *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918–1931)*. Südosteuropäische Arbeiten. München, R. Oldenbourg, 1997; Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. *Századok*, 1997, 2. sz. 303–351.

⁷ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Kalligram, 2009, 10–11; Romsics Ignác: A magyar külpolitika útja Trianontól a háborúig. *Rubicon*, 2000, 9. sz. 17–24; Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszerre és stratégiájára 1918–1938. *Kisebbségkutatás*, 2007, 1. sz. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2007_01/cikk.php?id=1769 (letöltve: 2010-07-29)

⁸ Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 37–63. http://www.mtaki.hu/docs/eiler_ferenc_nemeto_dunavolgyi_politikaja.pdf. A bécsi döntéssel kapcsolatos német kormányzati politikáról ld. Brandes, Detlef – Kural, Václav (Red.): *Der Weg in die Katastrophe. Die deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947*. (Veröffentlichungen der deutsch-tschechischen und der deutsch-slowakischen Historikerkommissionen 3.) Essen, 1994. A régebbi irodalomból ld. pl. Hönsch, K. Jörg: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938–1939*. (Beiträge zur Geschichte Osteuropas 4.) Köln–Graz, 1965; Uő.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1967; Uő.: *Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas*. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 44.) München–Wien, Oldenbourg Verlag, 1983; Roman, Eric: „Munich and Hungary: An Overview of Hungarian Diplomacy during the Sudeten Crisis.” *East European Quarterly* 8, no. 1 (March 1974), 71–97; Az újabb munkák közül a müncheni konferencia 60. évfordulóján rendezett konferencia anyagait közli Lukeš, Igor – Goldstein, Erik (Eds.): *The Munich Crisis 1938. Prelude to World War II*. London – Portland, Frank Cass and Company Limited, 1999. A kötetben található Overy, Richard: *Germany and the*

Berlin már a korai harmincas évektől kezdve egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a külföldi német népcsoportok jogi, politikai helyzetének javítására. E tekintetben a Magyarországon élő német kisebbség helyzetével sem voltak Berlinben elégedettek, amit Darányi miniszterelnök 1937. novemberi berlini útján eléggé egyértelműen közölt is a magyar kormányfővel. Nem véletlen, hogy ekkortól kezdve a magyar miniszterelnökség Pataky Tibor vezette nemzetiségi osztályán a kisebbségi magyar ügyek mellett egyre több figyelmet kellett fordítani a magyarországi németek által felvetett kérdéseknek is.⁹

Magyar részről viszont a német kisebbségi pártok, politikai vezetők magyar kisebbségi pártokkal szembeni távolságtartását rótták fel. Darányi útját követően elkezdődtek a Német Volksbund szervezet előkészületei, s ezzel párhuzamosan a német kisebbségi oktatásügy színvonalának javítása.¹⁰ Emellett a magyar kormány közbenjárására 1938. február 10–12-én Budapesten tárgyalt a Szudétanémet Párt két vezetője Karl Herman Frank és Franz Künzel, hogy megpróbálják összehangolni fellépésüket az Egyesült Magyar Párt vezetőivel, s ehhez a magyar kormány részéről is hathatós támogatást kapjanak. Künzel a berlini külügyminisztérium részére készített 1938. február 19-i jelentésében azt hangsúlyozta, hogy budapesti tárgyalásaik során a két exminiszterelnöknél – Bethlen Istvánnál és Darányi Kálmánnál – illetve Kánya külügyminiszternél egyaránt azt tapasztalták, hogy a magyar politikusok számára idegen a szudétanémet népiség gondolatkör, s a magyar revíziós törekvéseket is szinte kizárólag „csak a Szent István-koronajogainak szempontjából” látják. Az is kiderült, hogy Esterházyék éppen a budapesti kormányzati elit Németországgal szembeni óvatos fenntartásai miatt nem voltak túlzottan lelkesek a Csehszlovákián belül a szudétanémetek által szorgalmazott „kisebbségi front” kiépítésében.¹¹ Mindenesetre a szudétanémet kérdés felértékelődése, s ezzel együtt a szlovák autonomista törekvések megerősödése arra kellett, hogy figyelmeztessék a magyar diplomáciát, hogy a csehszlovák kérdés megoldásában Berlinben az etnikai megoldás alternatíváját egyre fontosabb eszköznek tekintették.

Munich Crisis, a Mutilated Victory? Uo. 191–215; Ádám Magda: The Munich Crisis and Hungary. The Fall of Versailles Settlement in Central Europe. uo. 82–121.

⁹ Darányi látogatásáról ld. Ádám Magda (szerk.): A müncheni szerződés létrejötte, i. m. 798–802; Sallai Gergely: „A határ megindul...”, i. m. 139–146.

¹⁰ Spannenberger, Norbert: *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1945 unter Horthy und Hitler*. Oldenbourg, Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen in östlichen Europa, 2005. 151–164.

¹¹ Ránki-Pamlényi-Tilkovszky-Juhász (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 257–262.

Az etnikai revízió előtérbe kerülése

A kompakt magyar területeket kettévágó – s a magyar közvélemény egésze által elsősorban ezért igazságtalannak tekintett – trianoni határok revíziójának társadalmi támogatottsága kezdettől fogva éppen az etnikai szempontok figyelmen kívül hagyása miatt volt igen erős. Valószínűleg éppen ezért nem váltott ki nagyobb elégedetlenséget az a változás, amelynek során a teljes történeti magyar államterület újraegyesítése, és az integrális revíziós elképzelések erőltetése helyett az 1920-as évek végétől mind gyakrabban a magyar többségű területekre korlátozódó határkorrekciók kerültek előtérbe.

Igy például a trianoni államhatárok fokozatos megváltoztatásának reményében üdvözölték a Rothermer-kampányt, majd a Revíziós Liga, illetve a Gömbös-kormány idején konkretizált revíziós terveket, s az ott kifejtett nemzetiségi alapú revíziós elképzeléseket. Ezekben legnagyobb súllyal éppen a kompakt határ menti magyar területek visszakövetelése, azaz a revíziós célkijelölés etnikai argumentációjának a felerősödése volt megfigyelhető.¹²

Az integrális és etnikai revíziós elképzeléseket a korabeli magyar külpolitikai tervezésben, döntés-előkészítésben hol egymástól csak fokozatosságukban különböző, egymást kiegészítő, esetenként viszont egymást éppenséggel kizáró célkijelölésként értelmezték. Nem véletlen persze, hogy a különböző koncepciók mindegyikében kiemelten fontos szerepet kapott a megfelelő nemzetközi, nagyhatalmi háttér biztosítása. A revíziós magyar külpolitika megfontoltabb és mérsékeltabb programadói, Teleki Pál és Bethlen István is attól függően helyezték a hangsúlyt a globális, azaz a történeti és integrális igényekre vagy a részleges, etnikai követelésekre, hogy megnyilatkozásaikkal a magyarországi vagy a külföldi közvéleményt kívánták-e befolyásolni.¹³

A nemzetiségi szempontok szerint elképzelt határkorrekciók mindazonáltal a hitleri kelet- és közép-európai tervek függvényében váltak 1938 nyárára elsősorban alternatívává. Az Anschlusst követően a német diplomácia és a német hadsereg vezetése Csehszlovákia katonai lerohanásának, illetve diplomáciai eszközökkel történő fokozatos felszámolásának alternatívájával szembesült. A magyar kormány 1937-től kezdődően igyekezett tisztázni a Csehszlovákia ellen irányuló német katonai tervek Magyarországra háruló kötelezettségeit. Erre azonban maga a német kormányzat, illetve a katonai

¹² Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*, i. m. 157–182.

¹³ Jól példázza ezt Bethlen Istvánnak a Hősök terén 1929. május 26-án az ezredéves emlékműnél elmondott beszéde, amelyben a közönséget is meglepve expliciten hitet tett a „Mindent vissza!” követelés létjogosultsága mellett, amivel saját korábbi és későbbi külpolitikai álláspontját, egyebek közt az 1928. márciusi debreceni revíziós igénybejelentést is megkérdőjelezte. Kovács-Bertrand Anikó: *Der ungarische Revisionismus*, i. m. 218–220, 236–237.

vezetés, beleértve a vezérkart viszonylag kevés hajlandóságot mutatott. Nem véletlen, hogy amikor 1938 decemberében a magyar külügyminisztérium hat pontban cáfolta a német kormányzati körökben is népszerű gyanúsítgatásokat, kiemelten foglalkozott a német-magyar katonai együttműködésben tapasztalt német elzárkózással, illetve a csehszlovák válság katonai megoldásában Magyarországnak szánt egyfajta próbanyúl-szerep komolytalanságával.¹⁴ Így például a magyar vezérkar 1938 tavaszán is szembesült a folyamatosan módosuló német tervek kockázataival. Andorka Rudolf vezérkari főnökség kémelhárítással is foglalkozó 2. osztályának vezetőjeként 1938 májusában fogadta a német elhárítást vezető Canaris tengernagy megbízottját, Fruck őrnagyot, aki azt kívánta tisztázni Andorkával, hogy a szudétanémet kérdés békés megoldása, illetve Németország katonai beavatkozása esetén Magyarország milyen eszközökkel kívánja érvényesíteni saját követeléseit. Andorka látogatásról készült jelentéséből kitűnik, hogy a magyar katonai vezetés a hadsereg felkészületlensége és a kisantant részéről fenyegető támadás lehetősége miatt alapvetően a békés megoldásban volt érdekelt.¹⁵

1938 tavaszán, nyarán sokáig úgy tűnt, hogy Hitler a Zöld terv megvalósítása mellett dönt, de több tényező – pl. a brit-francia egyeztetések miatti berlini aggodalmak, a csehszlovák hadsereg és védelmi vonalak ereje, a szovjet hadba lépés kockázata, a háború kirobbantásában kezdeményező szerepet játszani hivatott Magyarország meghátrálása – hatására a német diplomácia átmenetileg megelégedett a szudétanémet többségű területek megszerzésével. A csehszlovákiai német, illetve kisebbségi ügyek átvilágítására, s egyfajta közvetítő feladatra felkért Runciman-misszió kudarcra azt mutatta, hogy Prága nyugati szövetségesei a „világbéke megmentésére” hivatkozva nem fognak védelmére kelni Benešéknek.¹⁶

Ugyanakkor már az 1938. augusztus végi kielii legfelső szintű német-magyar tárgyalásokon kiderült, hogy a németek a háborús kockázattól húzódozó Magyarországot egyre kevésbé tartják megfelelő partnernek a Csehszlovákiával szembeni katonai fellépésben. Sőt a kielii tárgyalások előtt a német külügyminisztérium arra is felhívta a Führer figyelmét, hogy Magyarország elsi-etett Csehszlovákia elleni támadása a két kisantant-partner akcióját is kiválthatná. „Nem lenne számunkra nyereség olyan magyar segítség, amely új ellenfeleket szerezne nekünk” – állt az 1938. augusztus 22-i feljegyzésben.¹⁷

¹⁴ Kerekes Lajos (szerk.): *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. Dokumente zur Ungarischen Aussenpolitik (1933-1944)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 205–211.

¹⁵ Uo. 175–177.

¹⁶ A Runciman-misszió kudarcának okairól ld. pl. Vyšný, Paul: *The Runciman Mission to Czechoslovakia, 1938. Prelude to Munich*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003. 295–303.

¹⁷ Ránki-Pamlényi-Tilkovszky-Juhász (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 286.

Berlinnek szembesülnie kellett azzal a ténnyel is, hogy Magyarország nemcsak katonailag nem volt felkészülve a németeket megelőző vagy azzal egyidejű fegyveres támadás megindítására, de politikailag is irreális elképzelésnek bizonyult a történeti alapozású integrális revízió alternatívája. Az érintett szlovákok akarata ellenére, a másik kisantant állam előzetes egyetértését nélkülözve, illetve Lengyelország fokozott szlovákbarát érzékenységet figyelembe véve az Imrédy-kormány egyszerűen nem engedhette meg magának az egykori felső-magyarországi területek egészére kiterjedő revíziót. A Horthy-Magyarország nemzetközi determinációit figyelembe véve – Kárpátalja kivételével – így vált a szomszéd államok mindegyikével szemben fennálló területi igények megfogalmazásában az etnikai alapozású revízió első számú céljelölésé.¹⁸

A magyar revízió nagyhatalmi támogatottsága

Ennek a stratégiának a megvalósításához a meghatározó európai nagyhatalmak támogatásának egyidejű megszerzését tekintette legfontosabb eszköznek. Ilyen értelemben a két világháború közötti időszakban a revíziót kizárólag diplomáciai úton elérendő politikai célként határozták meg.

Az etnikai alapozású revíziós követelések természetesen a romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar kisebbségekkel kapcsolatos magyar kormányzati politikában folyamatosan jelen voltak. Jóllehet Magyarország igyekezett felhasználni a kisebbségvédelmi rendszer lehetőségeit, de a budapesti kormányok a kisebbségi magyar vezetők számára is egyértelművé tették, hogy optimális megoldásnak a területi revíziót tekintették. A három szinten – történeti, etnikai, területi kritériumok alapján – körvonalazott revíziós eszmény mögött a két világháború közötti közép-európai nemzetállami realitások a gyakorlati kivitelezésben egyre nagyobb akadályokat támasztottak. Az 1918 előtti magyar állam reintegrációja vagy akár a Habsburg-monarchia kereteinek újrateremtése 1920 után éppoly irreális eszmének bizonyult, mint a Habsburg-restaurációja eszméje. Hasonlóképpen nem volt semmilyen érdemi háttere a magyar–szlovák közös állam létrehozásának, de még csak a Magyarországon belüli szlovák autonómia kialakításának sem. Pedig ez a felvidéki revíziós tervezésben jó ideig, sőt egyes vezető magyar politikusoknál egészen 1938-ig meghatározó ideának számított. A magyar diplomácia sokáig nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyar kisebbsé-

¹⁸ Csehszlovákia 1918 előtt Magyar Királysághoz tartozó területeire, s azok visszaszerzésére vonatkozóan Teleki Pál, Bethlen István és Gömbös Gyula elképzeléseinek sokfélesége szintén jól tükrözi a felvidéki revíziós célok változékonyságát és bizonytalanságait. Erre vonatkozóan ld. Ablonczy Balázs, Péteri Lóránt és Zeidler Miklós tanulmányait Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, i. m. 24, 35–38, 80–83.

gek területi önrendelkezése mellett a térség többi „elnyomott” nemzete, köztük is elsősorban a szlovák és a ruszin nemzet népszavazás keretében mondjon véleményt saját jövőjéről, nem titkolva azt a reményt, hogy a két nemzeti társadalom többsége a magyar állami keretek közt képzele el saját önrendelkezésének megvalósítását.¹⁹

Jóllehet a korszak valamennyi vezető külpolitikai személyisége, irányító és mértékadó tényezője kénytelen volt szembesülni a revíziós célok megvalósításából adódó igen komoly kül- és geopolitikai, illetve katonai veszélyekkel, fenyegetésekkel, az Anschluss, illetve az 1938. évi csehszlovák válság hónapjaiban a magyar döntéshozók nem tudtak és nem akartak kimaradni a határrevízió Németország felkínált lehetőségéből. A katonai konfliktust kezdeményező hálátlan szereptől sikerült ugyan megszabadulni, a hitleri forgatókönyv szabályait azonban a magyar kormány nem volt képes átírni.²⁰

Az integer revízió alternatívájához kötődő magyar területi követeléseknek mindazonáltal a müncheni szerződésben és annak magyar vonatkozású mellékletében rögzített etnikai elv egyértelmű korlátokat állított.²¹

A német kérdés megoldása mint precedens

Amikor Milan Hodža a Runciman-misszió tárgyalásainak első napjaiban fogadta az Esterházy János vezette magyar pártküldöttséget, egyértelműen kijelentette, hogy a német kérdés feltétlen prioritást élvez a válság kezelésében.²² Ugyanakkor Hodža nyíltan kifejtette, hogy többé nem bíznak saját erejükben,

¹⁹ Erre vonatkozóan ld. pl. Bethlen István ezzel kapcsolatos előfeltevéseinek, tervezeiteinek alakulását. Péteri Loránt: Bethlen István. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, i. m. 37–38, 45–46.

²⁰ A magyar külpolitika stratégiai irányaként megfogalmazott békés, az európai nagyhatalmak által garantált tárgyalásos revízió alapeszméje az 1938. augusztusi kielői tárgyalások idején, majd a csehszlovák válság őszi hónapjaiban részben háttérbe szorult. A kétoldalú megállapodással, valamint a müncheni szerződés négyhatalmi bázisán elképzelt magyar revíziós döntés helyett a német és olasz diplomácia túlsúlyos döntési pozíciója alakult ki.

²¹ A müncheni szerződés kiegészítő nyilatkozatában a négy nagyhatalom képviselői a következőképpen rendelkeztek a csehszlovákiai magyar és lengyel kérdéstről: „A négy hatalom kormányfői kijelentik, hogy a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdése, amennyiben azt a következő három hónapon belül az érdekelt kormányok közötti megegyezés útján nem rendezik, a négy hatalom itt jelenlévő kormányfői újabb összejövetelének tárgya lesz.” Halmossy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 1983.

²² „Tudjátok urak, hogy a jelenlegi krízis legfőképp a német kérdés folytán állt elő és ezért a kormány első sorban ezt szeretné megoldani, ami nem jelenti, hogy a többi nemzetiségek kérdése ugyanakkor ugyanolyan módon ne nyerjen megoldást.” I. MOL – K – 64 – res. pol. – 1938 – 75. csomó.

s tisztán látják, hogy Csehszlovákia sorsa, a csehszlovák válság kezelése az egymással szembenálló nagyhatalmak döntésétől függ: „A krízis kedvező megoldása a III. birodalom kezében van. A III. birodalom jelenleg válaszüton van és merem remélni, hogy el fog minden olyan lépést kerülni, amely maga után vonhatna egy katasztrófát. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez tisztára német-angol kérdés, tehát, ha a III. birodalom bizonyos enyhébb magatartást fog tanúsítani, az tisztára az angol befolyásnak lesz köszönhető.”²³

A csehszlovák válságnak 1938 szeptemberében már nem volt belső alternatívája. Amikor Prágában 1938. szeptember 8-án a köztársaság mértékadó nemzetiségi pártjai (köztük a szudétanémetek és a szlovákok képviselői) közös döntést hoztak az állam radikális átalakításának közös kikényszerítése érdekében, valójában már egyikük sem gondolta komolyan az ország területi és politikai integritásának megőrzését.²⁴

Az 1938. évi csehszlovák válság nagyhatalmi kontextusában Beneš alapvetően a britek és a franciák józan helyzetfelmérésében bízott: abban, hogy felismerik, Hitlert nem lehet ideiglenes engedményekkel feltartóztatni. Ezzel szemben a magyar külpolitika igyekezett megőrizni annak látszatát, hogy a négy európai nagyhatalom együttes támogatását igényelte és legalább elvi szinten meg is kapta az Anschluss után kialakult helyzetben.

Mindenesetre Magyarország számára a csehszlovák válság idején kezdettől fogva alapvető érdeke fűződött ahhoz, hogy a magyar kisebbség megoldásában ugyanazon alapelvek érvényesüljenek, mint a szudétanémetek esetében. A magyar kormány 1938 májusáig napirenden tartotta a teljes Szlovákia visszacsatolását jelentő elképzelést, s erre nézve áprilisban még szondázta a német külügyminisztériumi vezetésnek és magának Hitlernek az álláspontját. Apor Gábor külügyminiszter-helyettes az alábbi utasítást adta Sztójay berlini követnek: „...hálásak volnánk Ribbentropnak, ha a birodalmi kancellár emlékébe idézve az akkori (1937. novemberi - SzL) kijelentéseit, vele ezzel kapcsolatban közölni szíves volna, hogy a magyar kormánynak az a határozott szándéka, hogy a felvidék visszacsatolása esetén az ott lakó tótoknak és ruténeknek széleskörű autonómiát adjon”.²⁵

Diplomáciatörténeti közhely, hogy Hitler további agresszív terjeszkedési terveivel szemben Anglia, Franciaország a csehszlovák válság heteiben-hónapjaiban ideig-óráig elhitte, hogy az appeasement politika engedékenysé-

²³ Uo.

²⁴ „Szudétanémetek kérdezték, vajon hajlandók-e közösen küzdeni karlsbadi pontokért? Tiso felelt elsőnek: tótok még radikálisabbak, mert már 1920 óta követelik Csehszlovákia átalakítását föderatív állammá. Természetes, hogy együtt kívánnak haladni többi nemzetiséggel. Magyar és lengyel hozzászólás után egyhangúan elfogadták karlsbadi pontokat (nyolcadik kivételével) azzal, hogy állam leggyorsabb átszervezése szükséges.” MOL - K 74 - számjel - 1938- Prága - bejövő

²⁵ Ádám Magda (szerk.): *A müncheni szerződés létrejötte*, i. m. 327.

ge képes lesz megfékezni, kiengesztelni a kardcsörtető Németországot. A két nyugati nagyhatalom közép-európai politikájának tényleges vezérfonala azonban továbbra is a Berlin–Róma tengely konfliktusnövelő hatásának elensúlyozása, a háborús tűzfészekkel szembeni preventív fellépés, s ebben az értelemben minden további határmódosítás elutasítása maradt.

Ugyanakkor Csehszlovákia külpolitikai elszigetelődésében a belpolitikai, kisebbségpolitikai fejlemények szorosan összefüggtek Németország egyre agresszívebb fellépésével, amire a csehszlovák válság belpolitikai, alapvetően kisebbségpolitikai kontextusa adott lehetőséget, miután a kérdés nagyhatalmi tárgyalások objektumává vált. A szudétanémet, szlovák, lengyel, rutén és magyar kérdés külpolitikai felértékelődése és eszkalációja az Anschluss után radikalizálódott hitleri külpolitika nyílt beavatkozó magatartásának következménye volt, még akkor is, ha az ország lakosságának közel ötven százalékát alkotó nem cseh népesség rendezetlen államjogi helyzete a hitleri beavatkozási politika nélkül is rendezésre várt volna.

Tény azonban, hogy Milan Hodža miniszterelnök nemzetiségi státútummal kapcsolatos erőfeszítései elégtelennek bizonyultak arra, hogy az egyre inkább alkotmányjogi válsággal fenyegető szlovák, szudétanémet, rután, magyar és lengyel kérdésben világos megoldási tervet körvonalazzon.²⁶ Mindezek a kül- és belpolitikai fejlemények Csehszlovákia két másik érintett szomszédjának – Lengyelországnak és Magyarországnak – az aktivizálódását is kiváltották, és a müncheni szerződést követő hetekben kiderült, egyik relációban sem sikerült a müncheni szerződésben kiegészítésében megjelölt kétoldalú megállapodást elérni.

Mint láttuk, a német kormány 1938 folyamán, de különösen a szeptemberi válság napjaiban többször is megpróbálta rábírní Magyarországot a Csehszlovákiával szembeni erélyesebb és radikálisabb fellépésre. Göring tábornagy Sztójay követ előtt 1938. szeptember 17-én azt kifogásolta, hogy „sem a magyar sajtóban, sem a szlovenszkói magyar párt és magyarság megnyilvánulásaiban nem látja azt, hogy valami történnék a világ figyelmének felhívására abban az irányban, hogy a szlovenszkói magyarság a „vér jogán” visszacsatoltassék az anyaországához.”²⁷

A müncheni négyhatalmi konferencia előestéjén a magyar kormány számára különösen egyszerre volt fontos a házigazda Németország és a szövetséges Olaszország jóakarató figyelmének a megszerzése, illetve a brit és fran-

²⁶ Bystrický, Valerián: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku v roku 1938. *Historický časopis*, 1992, 1. sz. 52–68; Szarka László: Národnostní štatut a rozpory mezi Benešem a Hodžou 1935–1940. *Střední Evropa*, 1992, 26. sz. 50–53.

²⁷ Ádám Magda (szerk.): *A müncheni szerződés*, i. m. 608.

cia jóindulat megőrzése, mégpedig annak érdekében, hogy a szudétánémet kérdéssel egy időben a magyar kérdésre vonatkozóan is döntés szülessék.²⁸

Németország és a magyar-csehszlovák területi vita

A csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségi kérdés rendezésének a müncheni szerződés mellékletébe bekerült követelménye a magyar revízió ügyét a korábbi bizonytalan diplomáciai tárgyalási mezőből átemelte a három hónapon belüli bilaterális megoldás, illetve a sikertelen kétoldalú tárgyalások esetén az ismételt négyhatalmi döntés konkrét, szerződésekbe foglalható megállapodások világába. A mintaként és alapelveként szolgáló müncheni kotta – az 1918 előtti utolsó népszámlálás adatai alapján magyar többségű települések visszaszolgáltatása Magyarországnak – mindenesetre számos nehézséget hordozott magában. Mindenekelőtt az 1918 és 1938 közt sok tekintetben radikálisan megváltozott etnikai viszonyokkal kellett szembesülni a kétoldalú tárgyalásokon.

Külön nehézséget jelentettek az 1910. évi magyarországi népszámlálásnak éppen a felső-magyarországi megyékben és városokban sok esetben kétséges, csakis statisztikai magyarosításokkal magyarítható kétséges adatai, mint pld. Besztercebánya, Zólyom relatív magyar többsége vagy Trenčsén város 30, Kassa közel 80 százalékos magyar részaránya, a zsidóság sorában lezajlott nagyarányú disszimilációs folyamat, illetve a város lakó népesség gyakori kettős, hármas identitása.²⁹

A globális, integrális revízió alternatívájának a folyamatos háttérbe szorítása Németország közép-európai pozícióinak megerősödésével párhuzamosan történt, mégpedig elsősorban azért, mert Hitlerék számára a katonai és gazdasági értelemben egyaránt gyenge Magyarország maximális revíziós céljainak támogatása valójában szóba sem jöhetett. Szlovákia és Kárpátalja esetében nyílhatott volna erre elméletileg némi esély, de a magyar politikai

²⁸ A magyar külügyminisztérium folyamatosan arra utasította berlini, római, londoni követeit, hívják fel az illetékes körök figyelmét arra, „hogymennyiben Magyarország kárára a csehszlovák ügy likvidálásánál diszkrimináció történnék, akkor a magyar kormány mindenre el van szánva” Ez esetben – és ez az üzenetet már csak Berlinbe és Rómába küldték ki – a magyar kormány számítt a két szövetséges nagyhatalom „háttérjére”. Uo. 65–610.

²⁹ Az egyébként különös gonddal előkészített 1910. évi népszámlálás során éppen az anyanyelvi adatfelvétel esetében a korábbi gyakorlathoz képest megváltoztatott kérdés alapján történt adatrögzítés. A személyi adatlap 12. kérdése ugyanis így hangzott: „Anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magáénak vall, és legjobban megszívésében beszél.” Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980, 7. sz. 87–101.

és katonai vezetés 1938-ban is csak Kárpátaljával kapcsolatosan tartotta járhatóknak a teljes terület megszerzését.

Az etnikai revízió alternatívája az Anschluss és a csehszlovák válság 1938. tavaszi nyitó szakasza után azt követően vált Szlovákiára vonatkozóan kizárólagossá, amikor a magyar kormány kitért a Csehszlovákia elleni katonai támadásban Hitler által felkínált kezdeményező, illetve kísérleti nyúl szerep elől. Erre a magyar kormánynak számos oka volt, de legfőképp a másik két kisantant-állam részéről fenyegető támadás, illetve a magyar hadsereg felkészületlensége játszott meghatározó szerepet. Ráadásul az etnikai alapozású területmódosítási elképzelések megvalósításában a magyar kormányok számíthattak a meghatározó európai nagyhatalmak mindegyikének megértésére, Csehszlovákia esetében 1938 augusztusától kezdve korlátozott támogatásukra is.³⁰

S ez kétségkívül a háborús konfliktus elkerüléséhez hasonlóan kiemelten fontos szempontja volt a Bethlen és Teleki által kialakított magyar revíziós doktrínának, amennyiben a magyar határmódosítások tartósságát mindig is egyfajta európai konszenzus kialakításától, a meghatározó nagyhatalmak közös támogatásától remélte a magyar diplomácia. Mindez azonban éppen a hitleri Németország közép-európai dominanciájának megerősödése mellett egyre valószínűtlenebbé vált.³¹

Az integrális és az etnikai revízió opciójának belső konfliktusát a korszak valamennyi vezető magyar politikusa átélte. De még Teleki Pál is, aki a globális, integer revízió elkötelezett hívének számított, kénytelen volt tudomásul venni az európai, s azon belül a közép-európai nemzetállami realitásokat, s elfogadni az etnikai alapozottságú területváltozások alternatíváját.³²

Milyen fokozatokat különböztethetünk meg Németország magatartásában Magyarországgal szemben a csehszlovák válság heteiben? A Hitler által Kielben elmondott nevezetes mondat, miszerint, aki a németekkel „akar étkezni, annak a főzésben is segítenie kell”, valójában kijelölte Magyarország politikai és katonai szerepét. Előbbinek az Imrédy-kormány igyekezett is mindenben megfelelni, a katonai beavatkozástól azonban sikerült távol maradni a válság forró szakaszában.³³

Sztójay Döme berlini követ szeptemberi jelentései jól jelzik a német nyomás fokozódását. Míg szeptember 10-én Ribbentrop külügyminiszter a kielii vonakodó magyar álláspont megismétlését tudomásul véve óva inti Magyarországot az elhamarkodott Prágával szembeni ultimatív fellépéssel szemben. Hat nappal később Göring tábornagytól már enyhe megrovást kap Sztójay,

³⁰ Kerekes, i. m. 205–207.

³¹ Zeidler Mikklós: *A revíziós gondolat*, i. m. 85–87.

³² Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*, i. m. 240–241.

³³ Pritz Pál: A kielii találkozó. (Forráskritikai tanulmány), *Századok*, 1974. 3. 672.

amiért „sem a világsajtóban, sem a magyar sajtóban, sem a szlovenszkói magyar párt és magyarság megnyilvánulásaiban nem látja azt, hogy valami történék a világ figyelmének felhívására abban az irányban, hogy a szlovenszkói magyarság 'a vér jogán' visszacsatoltassék az anyaországához.”³⁴

A következő napon pedig Sztójayn keresztül meg is üzentte Göring a ten-nivalókat. Azt javasolja, hogy Magyarország „az önrendelkezési jogot cseh-or-szági magyar kisebbségek részére hivatalosan is a legerélyesebben és per-gőtűzszerűen követelje”, s emellett „a magyar kisebbségek Henlein felhívá-sához hasonló intézzenek a cseh kormányhoz, illetőleg az összes tekintetbe jövő kormányokhoz”; „provokáljanak fegyveres összeütközéseket, sztrájkok-kat s behívási parancsnak ne tegyenek eleget, mert csak erős incidensek irá-nyítják a nyugati hatalmak figyelmét a magyar követelésekre”. Göring a varsói és a budapesti kormányt egyaránt arra is rá akarta venni, hogy hassa-nak a szlovákokra, „hasonló magatartás követésére és hogy az önrende-lkezést követeljék”. S végül azt is melegen tanácsolta, hogy a londoni és párizsi magyar követek „lehetőleg döngessék az ottani kormányok kapuit úgy, ahogy a cseh követek ezt naponta többször is megteszik” és a magyar kor-mány vessen mindent latba, hogy külföldi sajtó többet foglalkozzék a ma-gyar kérdéssel is. Göring szerint ugyanis főleg a szudétánémetekkel foglal-koznak, félő tehát, hogy nyugati államok csak ezen kérdés megoldására tö-rekszenek s hogy a magyarokról megfeledkeznek.

Tény, hogy különösen Londonban Barcza egymás után adta át jegyzékeit a brit külügyminisztériumban, hogy a magyar kérdést a németekkel azonos módon kezeljék, de Horthy egy szeptember közepi levelében Hitlert is ugyanarra kéri, pontosan tudva, a magyar kérdés csak akkor maradhat ki a csehszlovák válság nagyhatalmi megoldási tervezetéből, ha Berlin szándé-kosan kifelelji.

A szeptemberi obersalzbergi tárgyalásokon Hitler a csehszlovák válság két héten belüli katonai megoldásának lehetőségét is felvillantotta, amivel valószínűleg sokkolta Imrédyt és Kányát, akik a katonai akcióhoz való csat-lakozásra nem tudtak ígéretet tenni. Hitler felszólítására viszont két napon belül rögzítették, és a godesbergi Chamberlain-Hitler találkozó helyszínére is eljuttatták Magyarország Csehszlovákiával szembeni maximális kívánsá-gát: „1. A mostani Csehszlovákia magyarlakta területeinek visszacsatolása Magyarországhoz. 2. A mostani Csehszlovákiába bekebelezett szlovákok és rutének számára az önrendelkezési jog gyakorlati biztosítása.”³⁵

³⁴ Az első bécsi döntés okmánytára. Kézirat. MOL - K - 64 - res. pol. - 1939-7/a - 825.

³⁵ Ránki György-Pamlényi Ervin-Tilkovszky Loránt-Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 299.

Németország szerepe a komáromi tárgyalások előtt és után

Amint azt fentebb már jeleztük, magyar részről még a müncheni szerződést követő napokban is számoltak azzal az eshetőséggel, hogy a csehszlovák kormányválság, majd pedig a szlovák autonómia október 6-i zsolnai kikiáltása egész Szlovákiát Magyarországhoz sodorhatja. Ugyanakkor a Jozef Tiso vezette szlovák autonóm kormány Magyarországgal szembeni határozott fellépését, a közös államjogi megoldás határozott pozsonyi elutasítását a magyar kormány 1938. október 7-i, a szlovák autonómia kikiáltásának következményeit is megtárgyaló kormányülésén láthatóan rezignáltan vette tudomásul.³⁶

A magyar követelések alapvariánsát az 1910. évi népszámlás nemzetiségi adataival alátámasztható magyar többségű szlovákiai és kárpátaljai területek megszerzése és a vitás esetekben a népszavazásos döntés kikényszerítése jelentette. Önmagában ez a müncheni szerződésben jogalapra találó magyar törekvés négy ok miatt is elfogadhatatlannak bizonyult a csehszlovák, illetve az autonóm szlovák kormány számára. Az 1910. évi népszámlálások a városok, a nyelvhatárok esetében igen erős, minden korabeli és utólagos elemzés szerint is eltúlzott asszimilációs nyereséget mutattak ki a magyarok javára (Pozsony, Nyitra, Besztercebánya, Zólyom magyar népességének erőteljes növekedése, illetve relatív többsége mellett, a kétnyelvű, kettős identitású etnikai kontaktuszónákban is jelentős magyarosodást regisztráltak). Nyitra, Kassa, de különösen Pozsony és még inkább a három város együttes átadásába semmilyen cseh-szlovák kormány sem egyezhetett volna bele. Ez a két etnikai érv eleve reménytelenné tette a komáromi kétoldalú tárgyalást, amely azonban további okok miatt sem jelenthetett kiutat a konfliktusból.

Mindkét ország és az autonóm szlovák kormány is abban reménykedett, hogy a kétoldalú tárgyalások kudarcának dokumentálásával kedvezőbb tárgyalási pozíciókat alakíthat ki a nagyhatalmak döntőbírósa előtt, mint a másik féltől elvárható legnagyobb engedmények esetén. Ráadásul a magyar kormány fontosabbnak is tartotta brit, francia, olasz, német részvételt a döntés meghozatalában, mint a csehszlovák kormánnyal kialakítandó kompromisszumos alternatívát. Németország a komáromi tárgyalások előtt a háttérben, a komáromi tárgyalásokat követően pedig nyíltan beavatkozott a két ország konfliktusába és a vitás kérdések többsége esetében (Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár esetében is) a Tiso által előterjesztett szlovák pozíciókat támogatta. A magyar szempontból vesztesre álló ügyekben végül is az olasz kormány, Ciano és Mussolini közbelépése hozott változást Kassa és Ungvár esetében.

A sikertelen komáromi tárgyalások után a német és az olasz kormány megpróbált közvetítőként fellépni a vitás kérdések megoldásában. Előbb Jozef Tiso vezette cseh-szlovák delegációt fogadta Ribbentrop és Hitler, majd

³⁶ Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*, i. m. 76.

március 14-én Chvalkovský cseh-szlovák külügyminiszterrel, illetve Darányi volt magyar miniszterelnökkel folytattak tárgyalásokat.³⁷ Külön gondot jelentett a német kormány egyre keményebb nyomásgyakorlása, amelyet a sikertelen komáromi tárgyalások után minden érintett fél megtapasztalt.³⁸

Darányi Kálmán berlini és müncheni tárgyalásain először volt kénytelen azzal szembesülni, hogy a magyar határjavaslatot Ribbentrop birodalmi külügyminiszter tévesen – illetve a szlovákok számára kedvező tárgyalási pozíciót felkínálva, tudatosan módosítva interpretálta. A Kassa, Munkács, Ungvár kihagyásával átértelmezett Ribbentrop-vonalat mint a magyarokkal már egyeztetett német megoldási javaslatot terjesztette elő Chvalkovský cseh-szlovák külügyminiszternek, illetve a Tiso- Bacsinszkij féle szlovák-rutén delegációnak.³⁹

A Darányi Hitlerrel folytatott megbeszéléséről készült német feljegyzés tanúsága szerint Hitler a szlovák autonómiában rejlő német regionális érdekeket felismerve elutasította a magyar népszavazási törekvéseket. Mondván, a szlovákok és a rutének már nem kívánnak automatikusan visszatérni a magyar államkeretek közé. „A szlovákokra nem lehet a népszavazást ráerőszakolni. Ők természetesen függetlenekké akarnak válni és végképp nem akarnak Magyarországgal egyesülni. ...Németország azonkívül nem is döntőbíró ebben.”⁴⁰

Ezért a Führer a magyar tárgyalási pozíciók gyöngéjét Magyarország katonai határozatlanságában jelölte meg és a magyar szempontból legkedvezőbb pillanatok elmulasztását Darányi szemére vetve megjegyezte: „Ha háborúra került volna sor, Magyarország megkaphatta volna egész Szlovákiát. Most viszont alkalmazkodnia kell ahhoz, ami lehetséges.” Erre utalva Darányinak azt a kérdést is feltették a müncheni tárgyaláson, nem kívánja-e megszállni Szlovákia egyik részét, míg a másik részre vonatkozóan népsza-

³⁷ A német diplomácia szlovák és ruszin politikájára vonatkozóan ld. Suško, Ladislav: German Policy towards Slovakia and Carpatho- Ukraine in the Period from the September Crisis in 1938 to the Splitting of Czechoslovakia in March 1939. *Studia Historica Slovaca*, (8) 1975, 111–155. A Hitler és Darányi miniszterelnök megbeszéléséről készült feljegyzést ld. Ránki-Pamlényi-Tilkovszky-Juhász (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 303–306.

³⁸ A berlini tárgyalásokra nézve ld. Sallai Gergely: „A határ megindul...” i. m. 139–145.

³⁹ Az új cseh-szlovák külügyminiszter, Chvalkovský, illetve a szlovákok, ruténok képviselőjében megjelenő Tiso és Bacsinszkij, valamint a Horthy megbízottjaként Berlinbe küldött Darányi október 13–14-i tárgyalásairól készül feljegyzések szerint Ribbentrop és Hitler is rutinosan állították szembe a cseheket, magyarokat és szlovákokat, mindhárom delegációt a Németország iránti nagyobb lojalításra biztatva. Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž I.*, i. m. 131–134; Sallai Gergely: „A határ megindul...” i. m. 139–145.

⁴⁰ Uo. 304.

vazást írnának ki. A volt magyar miniszterelnök csak a magyar lakta területek megszállását tartotta kivitelezhetőnek, utalva Románia, Jugoszlávia várhatóan ellenséges magatartására.⁴¹ Hitler a beszélgetésnek ezt a részét a következőképpen összegezte: „Mindenesetre a döntő tényező nem az, hogy kinek van igaza, hanem az, hogy kinek van hatalma.”⁴²

Darányi látogatása előtt egy nappal a csehszlovák kormány megbízásából Tiso szlovák autonóm kormány miniszterelnöke is tárgyalt Hitlerrel, akit láthatóan meg tudott győzni arról, hogy Pozsony mellett Kassa és Ungvár is alapvető fontossággal bír a második Cseh-Szlovák Köztársaság szempontjából. A harmadik csehszlovák területi javaslatban ezek a német ígéretek tükröződtek, ami miatt a magyar kormány kénytelen volt Berlinben is tiltakozást bejelenteni. Ez a német elköteleződés okozott azután bonyodalmat október második felében, ami az olaszok közreműködésével végül is Kassa, Ungvár, Munkács Magyarországhoz kerülésével írt véget.

Darányi Ribbentroppal folytatott külön megbeszélésén a magyar határjavaslat Cseh-Szlovákia által elutasított problémáiról – Pozsony, Nyitra, Kassa, Munkács és Ungvár kérdéséről – egyeztetett. A tárgyalások eredményét a birodalmi külügyminiszter Darányi javaslatától eltérően úgy interpretálta, hogy abból Kassa, Munkács és Ungvár is kimaradt volna. Ez ellen október 23-án Darányi levélben tiltakozott.⁴³ Darányi ragaszkodott Kassa és a két kárpátaljai város magyar fennhatóság alá kerüléséhez. A többi szlovákok által vitatott város közül Nyitra, Jolsva, Szomolnok és környéke esetében pedig továbbra is a népszavazást tartotta a legjobb megoldásnak. Ribbentrop válaszüzenetében a Kassára vonatkozó magyar igényt elismerte, Ungvár és Munkács esetében viszont a cseh-szlovák pozíciót támogatta. Ez az álláspont változott meg azután Ciano és Ribbentropp, illetve Hitler és Mussolini közötti egyeztetések során.⁴⁴

Hitler Darányival folytatott tárgyalásain majdnem ultimátumszerűen javasolta a magyar kormánynak a Népszövetségből való kilépést, az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozást és Kánya menesztését. Erdmannsdorf budapesti német követ november 7-én már azt jelezte vissza Berlinbe, hogy „Felső-Magyarország visszacsatolása után” várhatóan jelentős változások lesznek a magyar kormányban, Kányát azonban csak januárban váltja majd Bárdossy vagy Csáky, Imrédy pedig vélhetően autoriterebb kormányzási stílust honosít meg a parlamentkorlátozásával.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 309-311.

⁴⁴ A Belvedere palotában lezajlott záró fordulón Chvalkovský cseh-szlovák külügyminiszter tett még egy kísérletet Kassa és Ungvár megtartására, Tiso és Volosin miniszterelnökök megszólalását azonban Ribbentrop már nem engedélyezte, amivel a korábban kialakult megállapodás mellett kötelezte el magát.

A bécsi döntés után sok tekintetben módosult magyar-német viszonyt Hitler Csáky külügyminiszterrel tekintette át 1939. január 16-án. A Führer felháborodva utasította vissza Bethlen kritikáját, aki a Pesti Hírlap 1939. újjévi számában Németországot okolta az etnikai területekre korlátozott felsőmagyarországi revízió miatt. Hitler ehelyett Magyarország húzódozását, etnikai alapokra helyezkedését, Kánya bledi tárgyalásait, Darányi müncheni tárgyalásait róttta fel, s azt, hogy a magyarok tulajdonképpen a németekkel kapartatták ki saját gesztenyéjüket. „Idióta” nyilatkozatokként értékelte azokat a magyar bírálatokat, amelyek a németek negatív álláspontjáról beszélnek a lengyel-magyar határ esetében. A Szent István-i Magyarországgal szemben ő a Nagynémet Birodalmat helyezhetné szembe. Magyarország Csehszlovákia elleni katonai támadás elmulasztásával lekéselt a területi megoldás lehetőségéről, az etnikai határok mellett döntött, s ismétlésre Hitler szerint többé nincs lehetőség.⁴⁵

A szlovák autonómia mint a cseh-szlovák válság eredménye

Cseh, szlovák és magyar történészek között ma még nincs teljes egyetértés abban, hogy a magyar külpolitika – bár mindvégig reménykedett az egyre élesebben autonomista irányzatú szlovák politikai elit magyar orientációjában és a szlovákoknak Magyarországhoz való visszatérésében – valójában tudatában volt-e annak, hogy ez a megoldás 1920 után nem számított reális alternatívának. A Hlinkáékkal fenntartott ambivalens kapcsolatok, az egész Tuka-ügy és utóélete, a szlovákiai szlovák-magyar együttműködés eredménytelensége mind, mind arra utaltak, hogy a szlovák elit a csehszlovák válság idején semmilyen körülmények közt sem Budapesten fogja keresni a kiutat.⁴⁶ A magyar-szlovák együttműködés lehetőségével 1938 után is számoló magyar elképzelések nem néztek szembe azzal a ténnyel, hogy a szlovák nemzetfejlődés ugyanolyan messzire jutott az első Csehszlovák Köztársaság két évtizede alatt, mint a horvát, szlovén vagy akár az osztrák, ami egyebek közt a szlovák autonomista mozgalom folyamatos erősödésével járt együtt.

Jozef Tiso, aki Andrej Hlinka 1938 augusztusában bekövetkezett halála után az autonomista Szlovák Néppárt vezetője lett, mind a müncheni válság napjaiban, mind pedig a bécsi döntést megelőző egy hónapban kitarított a

⁴⁵ Az 1939. január 16-i tárgyalásról készült német feljegyzést ld. Ránki-Pamlényi-Tilkovszky-Juhász (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 342–347.

⁴⁶ A magyar-szlovák viszonyt különösen megterhelte a Tuka-ügy, amelynek során egyértelművé váltak Tukának a magyar kormánnyal fenntartott kapcsolatai, amelyek sohasem váltak meghatározóvá a Csehszlovákián belüli politikai döntésekben, Ld. Veres Tímea: *A Tuka-per közvetlen előzményei a cseh és szlovák sajtóban*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2004, 1. sz. 149–153.

második Cseh-Szlovák Köztársaság mellett.⁴⁷ Ebben nyilvánvalóan megerősítette őt annak felismerése, hogy a közép-európai térség egyre inkább Hitler által megszabott fejlődési tendenciái előbb-utóbb lehetővé teszik majd számára az önálló szlovák állam létrehozását is.

Tiso személyes megbízottjaként Ján Farkaš 1938 októberében Varsóban és Budapesten tájékozódott a két kormányának az éppen önállósult Szlovákiával kapcsolatos terveiről, álláspontjáról. A Kánya Kálmán külügyminiszterrel lefolytatott konzultáción, amelyen Teleki Pál, Apor, Pataky Tibor és Esterházy János is jelen voltak, a magyar politikusok arra kérték Tiso személyes küldöttjét, hogy Csehszlovákia felbomlása esetén egész Szlovákia csatlakozzék Magyarországhoz.⁴⁸ A cseh-szlovák viszony átalakítása minden belső konfliktus ellenére a müncheni válság előtt és után olyan belső kompromisszumra vezetett, amely Hitler további lépései nélkül elvben tartósíthatta volna a szlovák autonómia jogintézményét. Tisonak a cseh-szlovák kormány megbízásából a magyar területi igények ügyében folytatott 1938. októberi berlini tárgyalásain sikerült Hitler jóindulatú támogatását megszereznie Pozsony, Nyitra és Kassa ügyében, ami viszont Németország részéről a Magyarországgal szembeni magatartást, illetve a szlovák kérdésnek az önálló szlovák állam létrehozása irányába mutató politikai irányvonalat erősítette fel.⁴⁹

Németország kezdettől fogva a csehszlovák kérdés katonai megoldását szorgalmazta. A csehszlovák válság eredeti forgatókönyve azonban számos ok miatt, főként a német katonai körök és a mérsékeltebb vezető külpolitikusok számításai, s csak kis részben Magyarország „katonai felkészületlen-

⁴⁷ Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž 2. november 1938. – Mníchov pre Slovensko*. Bratislava, Veda, 1993, 105; Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*, i. m. 75.

⁴⁸ A szlovák politikus útról készül rövid emlékeztetőjének tanúsága szerint a magyar kormánytényezők még a müncheni szerződést követően is egész Szlovákia Magyarországhoz kerülését tekintették volna az ideális megoldásnak, Rychlik, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914–1945*. Bratislava, Academic Electronic Press, 1997. 321–322.

⁴⁹ Hitler az 1938. őszi alternatívát így határozta meg: „42 német hadosztály állt készenlétben a cseh határon, s ezek egy hallatlanul előkészített légibevétéssel együtt nyolc napon belül megsemmisítették volna Csehszlovákiát. Akkor az egész probléma csak annyi lett volna, hogy a kérdést etnográfiailag vagy területileg oldják-e meg. (...) A döntőbírói ítéletet az etnográfiai megoldás kongruens részeként hozták meg. A Führer megkérte Mussolinit, hogy Münchenben Magyarország és Lengyelország érdekeit képviselje, amit Mussolini meg is tett. De ha Magyarország idejében elszánta volna magát a cselekvésre, akkor a döntés egészen más-ként alakulhatott volna.” Ránki-Pamlényi–Tilkovszky–Juhász (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 344.

sége”, politikai taktikázása miatt nem valósult meg. Berlinben gyorsan felismerték, hogy a müncheni szerződés Németország számára sokkal kedvezőbb megoldási lehetőséget kínált fel Csehszlovákia fokozatos felszámolására, mégpedig háborús kockázatok és áldozatok nélkül. Magyarország első revíziós gyarapodása a müncheni szerződés logikája szerint csak etnikai alapozású lehetett. A politikai ellenérték azonban tetemes volt: a népszövetségi kilépés, az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozás, a magyarországi németekkel szembeni politika Berlin által diktált módosítása a Németországhoz való elköteleződésnek olyan fokát jelentette, amellyel a korabeli magyar elit jelentős része sem tudott egyetérteni.

A világháborús horizont még messzinek tűnt, de egyre több volt a hideg-lélős jel, ami Magyarország esetében arra utalt, hogy az első bécsi döntés valóban Bethlen balsejtelmeit fogja beigazolni. A Hitler-Csáky tárgyaláson konkrétan felmerült a magyarországi zsidókérdés németek által sürgetett radikális megoldásának előkészítése, amellyel szemben Csáky diplomáciai mellébeszélésnek is gyenge érvvel, a zsidókérdés nemzetközi megoldásával próbált kitérni.⁵⁰

Az első bécsi döntés tehát Németország szerepének vizsgálata felől Magyarországot a második világháborús részvétel spiráljába sodró folyamat döntő mozzanataként értékelhető. November 2-i kéthatalmi döntésig Kányának köszönhetően Budapest Hitlerrel szemben is képes volt megvédeni saját döntési szabadságát. A München után kialakult revíziós lépéskényszer azonban véget vetett ennek a viszonylag önálló külpolitikai vonalvezetésnek. Vagy ahogy Bethlen 1938. augusztus 20-i írásában a Pesti Hírlapban előre jelezte: a területi revíziós politika németek által kierőszakolt alternatívájának elfogadásával 1938 novemberétől mulékony háborús konjunktúrához kötődött a korábban a nagyhatalmak mindegyike által jogos magyar területi igényként kezelt célok kielégítése. Ráadásul ezzel Magyarország döntő lépést tett abban az irányban, hogy egyértelműen elkötelezze magát Németország mellett az egyre valószínűbb világméretű háborús konfliktusban.

⁵⁰ „A revízióba bele fogunk pusztulni, ez fog minket a háborúba belesodorni. Visszakaptuk a Felvidéket, jó, vissza Ruszinszkót is, ezeket meg tudjuk még emészteni, átvenni, berendezni. Most Erdélyen a sor, rettegek, mi lesz akkor. Ha Erdély visszajő, ezzel örökre elkötelezzük magunkat a németeknek, akik majd azután követelik az árát. És ez az ár a velük való háborúzás lesz, az ország maga lesz az ára a revízióknak.” Zeidler Miklós idézi Teleki utóbb jogosnak bizonyult aggodalmait Barcza György: *Diplomataéveim 1911-1945*. (Budapest 1994) című emlékiratából. Lásd. Zeidler Miklós: *Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között*. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, 2002. 7–27.

